

El mite de la dona com a font de tots els mals: Lilith, Eva i Pandora

Isabel Quadrat Arasa

INTRODUCCIÓ

Davant d'un títol com el del present article cal, abans que res, justificar-lo. Esperem que ningú no crega que la dona és la font del mal; però el que és cert és que els mites fundacionals de la figura humana de la dona, els que expliquen com va arribar al món, ens la retraten com la causant de totes les desgràcies que afecten la vida de l'home. A partir d'esta constatació, intentarem esbrinar per què és així.

La pregunta que s'imposa a continuació és: què són exactament els mites i per què ens interessen?

Tots sabem que els mites són històries fictícies, com els contes o les rondalles que les iaies explicaven als néts a la vora del foc; però si només fossen això tindrien molt poc interès per als adults i no se'n parlaria tant. Els mites són els vehicles de què se servixen totes i cadascuna de les cultures per explicar-se a si mateixes i les seues institucions, costums, ritus i creences. Tenen un llenguatge narratiu o simbòlic, perquè així és més fàcil arribar a qualsevol receptor, però el contingut essencial del mite és un pensament que cal transmetre a la societat a través del temps.

Per estudiar-los es destria l'estructura superficial –que és la narració pura– de l'estructura profunda –que és el missatge que pretén transmetre cada nova recreació–. De fet, és la doble estructura que trobem també en els contes tradicionals. Quan la iaia explica a la néta el conte de la Caputxeta i li diu que per determinats llocs de perill no s'hi pot passar de nit, en realitat l'està advertint dels perills del sexe; i quan li explica el de la Ventafocs, li està marcant el model ideal de dona que cal seguir: si és una noia submissa i obedient obtindrà, tard o d'hora, la recompensa, encarnada en un matrimoni profitós (un model, d'altra banda, absolutament anacrònic, que explica les interessants adaptacions que se n'han fet).

El mite, com el conte, és polimòrfic; és a dir, pot presentar formes diferents. Esta característica és inherent als relats de transmissió oral: cada recreació pot ser una nova variant adaptada pel qui l'explica, i només quan la narració s'escriu, aquella versió en concret queda fossilitzada i ens pervindrà. Així, doncs, no ens ha d'estranyar si trobem diverses versions d'un mateix mite.

Una altra característica del mite és que sovint s'explica per l'oposició entre dos extrems oposats, de manera que entre els dos pugua veure's el punt intermedi ideal que es pretén destacar.

Ara ja sabem què és un mite i podem veure que cada poble té unes línies de pensament i unes creences col·lectives comunes i distintives de la resta de pobles, a més a més d'unes estructures religioses, polítiques i socials concretes i també, molts cops, distintives. Seria fàcil arribar a la conclusió que els mites de cada poble han de ser particulars i essencialment diferents.

I realment són diferents. Hi ha, però, tot un conjunt de paral·lelismes, sobretot a nivell d'estructura profunda, que ens fan pensar en l'existència d'esquemes mentals bàsics, comuns a gran part de la humanitat. Veiem-ho amb un exemple:

- El relat de la creació que apareix a Gènesi 1 és força coincident amb el relat més llarg que s'ha conservat de l'epopeia de la creació akkadia anomenat *Enuma Elish*. En ambdós relats el procés es dividix en set etapes, i l'ordre d'aparició dels diferents elements és molt paregut.
- El primer capítol del Gènesi s'assembla també a les cosmogònies babilòniques que comencen amb l'emergència de la terra des del caos aquós primitiu. Tots estos relats són metàfores de com la terra eixuta reapareix cada any després de les inundacions del Tigris i l'Eufrates.
- La creació d'Adam a base de fang és paral·lela al mite que ens diu que Prometeu va crear els primers homes modelant-los amb argila. I també és paral·lel al relat de la creació de Beroso, en què la deessa Aruru crea l'home amb una mescla de sang d'El, amassada amb argila.

Podem entendre, doncs, que hi ha una cultura mítica comuna a bona part de la humanitat, la qual ens pot ajudar a veure les línies mestres sobre les quals s'estructura el nostre pensament i que donaran lloc a les cultures universals.

Una altra de les constants que trobem en diverses cosmogònies és el fet que els relats acaben amb l'aparició triomfal de l'home a la terra i l'establiment dels ordres diví i social corresponents. Ara veurem com es desenvolupa est procés en les mitologies jueva i grega.

Quan l'home arriba a la Terra, gaudix d'un estatus privilegiat: una edat d'or en què compartix la taula amb els déus, a la mitologia grega; l'estada al paradís terrenal, a la judeocristiana. La seua vida és perfecta, però vet aquí que no podrà gaudir per sempre d'esta felicitat: s'ha d'arribar a l'estadi real de l'home en est món, és a dir, ha de sofrir una pèrdua important de categoria. Per justificar esta davallada, la tècnica més senzilla és trobar un culpable, un boc expiatori que carregue amb unes responsabilitats massa feixugues.

Això no ens pot estranyar, és una constant històrica i social; sempre ha d'haver algú que carregue amb les culpes, i est algú ha de ser un ésser lleugerament diferent, preferiblement més feble (perquè no rebote), però alhora algú amb prou intel·ligència com per evitar el ridícul de ser entabanat per un inferior.

L'home¹ té, doncs, un candidat "a mida" per a fer de boc expiatori: la dona!

I est és el tema sobre el qual tractarà est article; sobre la culpabilitat de la dona en la pèrdua de la condició semidivina de l'home, i la consegüent davallada fins a la categoria humana, en el marc de les tradicions grega i judeocristinana. Esta culpabilitat es vehicula a través de tres dones: Lilith, Eva i Pandora.

LILITH

Lilith i Eva són figures de la mitologia hebrea, que han arribat a la Bíblia, encara que en una proporció força diferent.

¹ En sentit estricte.

Lilith, la primera dona, representada com una dimònia. [W11.115]

Probablement tots els cristians coneixen bé la figura d'Eva, esposa d'Adam i mare de la humanitat, però probablement són molts els qui ignoren que no fou la primera femella humana de la creació.

La primera dona de la creació i primera esposa d'Adam, segons l'antiga tradició hebrea, fou Lilith. Hi ha relats hebreaus anteriors a la Bíblia que ens expliquen la història d'esta figura, però malauradament va ser exclosa de la Bíblia d'una forma gairebé sistemàtica. Ara veurem què en sabem, de Lilith.

L'*Enciclopedia de la Biblia*² diu:

Se l'ha relacionada amb la deessa asiriobabilònica Lilitu, dimoni de la luxúria. En el Talmud és un dimoni nocturn que opera en les tenebres contra els hòmens que dormen sols. El folklore del judaisme tardà ha creat al voltant d'esta figura diverses llegendes fantàstiques.

El *Diccionario de la Biblia*³ diu:

Figura demònica femenina, corresponent al *lilitu* babilònic, dimoni de les tempestes. Lilith habita als deserts o runes abandonades (Is 34-14), i segons Job 18,15 (llegiu *Lilith* per *mibbeli-lo*), a la tenda que el malvat va abandonar en morir. Per derivació popular el nom ve de *layil* (nit), i per això Lilith s'interpreta com un fantasma nocturn.⁴

Mirem ara les cites de la Bíblia a què fan referència estes dos obres, els únics "vestigis oficials" de Lilith. Copiem els passatges sencers perquè puguem copsar-ne bé el missatge.

A Isaïes 34, 13-15 trobem:

Els palaus quedaran envaïts amb matolls d'espines; ortigues i cards ompliran fortaleres; seran cau de xacals, domini d'estruços. Els gats mesquers s'hi reuniran amb les hienes, i els sàtirs es cridaran l'un a l'altre. Allà reposarà la fantasma Lilith, allà hi trobarà recer. La serp hi niarà, hi pondrà els ous i els vetllarà fins que s'obrin.

Ens trobem, doncs, amb una terra eternament encesa, confosa i desolada que, després del càstig de Déu, s'ha convertit en el pitjor dels inferns; només l'habiten éssers infernals i animals estigmatitzats. Els sàtirs, monstres mutants i lascius, són en un nivell superior i només hi baixen per a realitzar les seues pràctiques sexuals. Est és el lloc idoni per dos éssers paral·lels: la serp i Lilith.

Tenim, per tant, tres característiques definitòries del personatge:

- Lilith és bestial, i encara de la pitjor nissaga de bèsties, falsa i verinosa.
- És un dimoni, capaç de viure entre les flames.
- Però, sobretot, cal destacar-ne una libidinositat capaç de dominar els propis sàtirs.

² Díez Macho, A.; Bartina, S. (dir.) *Enciclopedia de la Biblia*. Barcelona: Garriga, 1969.

³ *Diccionario de la Biblia* (edición castelana de S. de Aulsejo) Barcelona: Herder, 1970.

⁴ Els textos que reproduïm de les obres *Enciclopedia de la Biblia* i *Diccionario de la Biblia*, a les edicions ressenyades, apareixen en castellà.

L'altra cita bíblica on apareix Lilith és a Job 18, 13-15:

L'arrenquen de la pau del seu recer i l'arrosseguen al reialme del terror.
Podràs habitar la seua tenda i s'escamparà sofre damunt la seua heretat.

Aquí tenim un altre paisatge, una terra morta per sobre i per sota, coberta de sofre i despullada no només de la vida, sinó del record d'haver-ne hagut algun cop.

S'invoca directament Lilith, se li dóna permís per habitar est lloc de mort, quan el seu propietari ja no hi siga. Per connotació, però, tenim molta informació sobre la mena de monstre horrible que pot ser.

Ara contrastarem esta informació amb la que ens arriba dels textos antics, recopilada a l'obra *Los mitos hebreos*⁵. Adam prova d'acoblar-se a totes les femelles de la creació, i atès que els resultats no són gaire satisfactoris, es queixa a Déu de ser l'únic mascle sense parella:

c) Llavors Déu va crear a Lilith, la primera dona, com havia creat Adam, però va fer servir immundícia i sediment en lloc de pols pura. De la unió d'Adam amb esta dimònia [...] van nàixer innombrables dimonis que encara infesten la humanitat. (*Yalqut Reubeni ad. Gen. II.21; IV.8.*)

d) Adam i Lilith mai no van trobar la pau junts, car quan ell volia jeure amb ella, Lilith considerava ofensiva la postura estirada que ell exigia. "Per què he d'ajeure'm sota teu? –preguntava–. Jo també he estat feta de fang i, per tant, sóc igual que tu." Com que Adam va voler obligar-la a obeir per força, Lilith, irada, va pronunciar el nom màgic de Déu i va elevar-se per l'aire i el va abandonar. Adam es va queixar a Déu: "La meua companya m'ha abandonat". Immediatament Déu va enviar els àngels Senoi, Sansenoi i Semangelof perquè fessen tornar Lilith. La van trobar al mar Roig, on abundaven els dimonis lascius, amb els quals procreava més de cent cops al dia. "Torna amb Adam ara –li van dir els àngels– o t'ofegarem." Lilith els va preguntar: "Com he de tornar amb Adam i viure com una mestressa de casa honesta després d'haver estat al mar Roig?" "Si t'hi negues moriràs!", repliquen ells. "Com puc morir –torna a preguntar Lilith– si Déu m'ha ordenat que em faça càrrec de tots els nounats; dels nens fins al vuitè dia de vida, el de la circumcisió, i de les nenes fins al vintè dia? Tot i així, si algun cop veig els vostres noms o la vostra imatge en un amulet sobre un nounat, prometo perdonar-lo." Els àngels hi van accedir, però Déu va castigar Lilith fent que cent dels seus fills morissen diàriament. (*Numeri Rabba 16.25*)

e) Alguns diuen que Lilith va regnar a Zmargad, i a Saba; i va ser la dimònia que va matar els fills de Job. Tot i així va evitar la maledicció de mort que va caure sobre Adam perquè s'havien separat molt temps abans de la caiguda. (*Targum ad Job I.15; V. Shabbat 151b; Ginzberg, LJ, V.147-48*)

De bon començament podem veure en el punt c) que Lilith ha estat creada de forma paral·lela a Adam amb una única diferència en el tipus de terra emprada, que en la dona es tracta d'una mescla orgànica molt fèrtil, com correspon al seu rol de futura mare, mentre que en l'home hem de suposar que "pols pura" deu ser alguna terra més aviat estèril; doncs bé, tot i el paral·lelisme original, l'home és de bon començament el rei de la creació, mentre que la dona és literalment "esta dimònia", referència que implica moltes connotacions: caràcter no humà, no únic i malvat.

En l'apartat d) podem veure que Lilith és una dona amb criteri, i que Adam ja fonamenta la seua relació en la força i en l'autoritarisme. Atès que esta combinació porta sempre al trencament, Lilith abandona el seu company i busca un altre lloc per viure.

Adam és un individu feble i no pren decisions per ell mateix: quan té problemes demana ajuda. Un ésser així és fàcilment manipulable (ho podem comprovar a través de la seua història amb Eva), però Lilith no intenta manipular-lo, ni fer-li cap mal; ella senzillament se n'allunya. És una dona ferma: pren les seues decisions, les porta a terme i les defensa fins i tot contra els missatgers de Déu.

⁵ Graves, R.; Patai, R. *Los mitos hebreos* (traducció de L. Echávarri). Buenos Aires: Losada, 1969, p. 72-73. (A l'edició ressenyada, els textos apareixen en castellà.)

D'altra banda, se'ns deixa molt clar que és una malvada. Però, per què ho és? Ella explica als tres àngels que Déu li ha confiat una missió: fer-se càrrec de tots els nounats durant els primers dies de la seua vida. Fer-se'n càrrec? Què vol dir exactament fer-se'n càrrec? I perdonar els qui porten l'amulet? Déu li ha ordenat matar els nounats?

Si fóra així seria només una maldat delegada, i per tant tindria la responsabilitat compartida. Siga com siga, a la seua insubordinació envers el company se li aplica un càstig terrible: que cada dia moren part dels seus fills, però fixem-nos que pot viure allà on vulga, i eternament! I si Déu li concedix est regal, que posteriorment negarà a Adam, quin motiu terrible poden trobar els compiladors de la Bíblia per desterrar-la de les Escripures i esborrar-la de la memòria col·lectiva? De moment deixarem esta qüestió, però la tornarem a reprendre més endavant.

EVA

Eva és la primera dona "oficial" de la Bíblia. Ja hem dit que tots els cristians en coneixen la història, però cal veure esta història més de prop.

La *Enciclopedia de la Biblia* diu:

Segons el relat bíblic, Eva va ser formada del cos d'Adam [...] Eva apareix en el relat de la caiguda com la primera víctima de l'esperit del mal i és a ella a qui es comunica la promesa de la victòria sobre la serp, i a Timoteu 1, 13-14 es diu que Eva va ser creada després d'Adam i que va ser la primera a ser seduïda. Tota esta història va donar peu a una certa postergació de la dona dins la tradició judeocristiana.

Aquí podem veure com estan invertits els termes de relació entre la parella Lilith-Adam i Eva-Adam: si a la primera parella teníem una dona intel·ligent i ferma enfront d'un home feble i manipulable, ara tenim una dona encara més feble que el seu company, una dona que, per incauta i intrigant, justifica abastament el fet que se la relegués per sempre a un segon pla vergonyós. Est és el model de dona humana que la Bíblia ha volgut potenciar; ara veurem com hi és tractada.

Versió bíblica de la creació d'Eva, a partir de la costella d'Adam, i la seua relació amb el pecat. [WILLIS]

El capítol primer del Gènesi ens explica el següent:

[...] Llavors el Senyor Déu va modelar l'home amb pols de la terra. Li va infondre l'alè de vida, i l'home es convertí en un ésser viu. Després el Senyor Déu plantà un jardí a l'Edèn, a la regió d'orient, i va posar-hi l'home que havia modelat. [...] Llavors el Senyor Déu es digué: "No és bo que l'home estiga sol. Li faré una ajuda que li faça costar."

[...] Llavors el Senyor Déu va fer caure l'home en un son profund. Quan quedà adormit, prengué una de les seues costelles i omplí amb carn el buit que havia deixat. De la costella que havia pres a l'home, el Senyor Déu va fer-ne la dona, i va presentar-la a l'home.

[...] La serp preguntà, doncs, a la dona: "Així, Déu us ha dit que no mengueu dels fruits de cap arbre del jardí?" La dona va respondre a la serp: "Podem menjar dels fruits de tots els arbres del jardí, però dels fruits de l'arbre que hi ha al mig del jardí, Déu ha dit que no en mengem ni els toquem perquè morirem." La serp va replicar: "No, no moriríeu pas! Déu sap que si un dia en menjàveu se us obririen els ulls i seríeu igual com déus: coneixeríeu el bé i el mal!"

Llavors la dona, veient que el fruit de l'arbre era bo per a menjar i feia goig de veure, i que era temptador de tindre aquell coneixement, en va collir i en va menjar i va donar-ne també al seu home, que en menjà amb ella.

[...] Després [Déu] digué a la dona: "Et faré patir les grans fatigues de l'embaràs i donaràs a llum enmig de dolors. Desitjaràs el teu home, i ell et voldrà dominar". Després va dir a l'home: "Ja que t'has escoltat la teua dona i has menjat el fruit de l'arbre que jo t'havia prohibit, la terra serà maleïda per culpa teua: tota la vida passaràs fatigues per treure'n l'aliment. La terra et produirà cards i espines i t'hauràs d'alimentar d'allò que donen els camps. Et guanyaràs el pa amb la suor del teu front fins que tornes a la terra d'on vas ser tret: perquè ets pols, i a la pols tornaràs."

En primer lloc hem de constatar que Adam i Eva ja no són éssers iguals: ell és una creació original semidivina i ella és una “clonació” posterior, un ésser diferent però que deu al primer la seua existència, un ésser secundari que té com a finalitat acompanyar i ajudar el “rei de la creació”.

Després apareix la serp, i s'adreça a Eva. És fàcil entendre per què ho fa: ara Eva és la part més manipulable de la parella; serà fàcil d'enganyar i alhora té recursos per dominar Adam. Té, doncs, els dos defectes mencionats abans: és beneïta i alhora intrigant.

Cal preguntar-nos també què té de dolent l'acte penat, a banda de la desobediència que implica.

Menjar de l'arbre de la ciència del bé i del mal implicava adquirir “el Coneixement”. Eva medita les paraules de la serp, i veu que l'arbre és bo per adquirir la saviesa, de manera que en menja i en dona al seu company. Realitza un acte conscient per elevar la condició de l'home⁶, d'alguna manera convertix l'*homo erectus* en *homo sapiens*. Ara, si tenim un homínid fet a imatge de Déu, que en principi té la gràcia de la immortalitat i que, a més a més, posseïx una consciència clarivent, probablement ens trobarem amb un duplicat de Déu, o poca cosa menys.

En el món grec apropar-se massa al món dels déus és un pecat d'*“hibris”* que es castiga amb la pèrdua de la condició humana. En est cas el pecat és paral·lel i el càstig és precisament el contrari, l'adjudicació de la condició humana i la pèrdua de la semidivina que venia marcada per la immortalitat i pel fet d'habitar al Paradís.

Però a la Bíblia Eva no és castigada per haver comès un acte conscient a favor de la requalificació de l'home –cosa que hauria dignificat en gran manera la seua acció–; se la castiga per desobeir un manament diví –actitud que es correspon millor al rol que se li vol adjudicar–. I l'autèntic problema és que la seua culpa recau alhora sobre el mascle, que era innocent perquè no s'havia plantejat en cap moment desobeir, però que és feble davant el poder de persuasió del mal, representat directament per la serp, però, indirectament, també per la dona.

El càstig corresponent a cada pecat és proporcional als diferents rols. Eva té un càstig de serf: molt de dolor i una dependència de la qual res no podrà deslliurar-la; ara, a més de ser inferior a l'home per llinatge, ell podrà dominar-la aprofitant-se d'un instint sexual que l'afeblix. El càstig d'Adam té un doble caire: d'una banda afecta el rol masculí, se'l castiga amb el treball, i se suposa que la dona està exempta d'est... diguem-ne “càstig”, i per l'altra banda s'institucionalitza la seua condició de mortal, de la qual ja no podem dubtar que participa l'home en sentit genèric i, per tant, també la dona, tot i que ja li havien estat adjudicats els seus.

Fins ara hem parlat de dades de la Bíblia; vegem que ens diuen Graves i Patai⁷ sobre altres textos mítics:

f) Sense desanimar-se per no haver donat a Adam una companya satisfactòria (després de la fugida de Lilith), Déu ho va intentar un altre cop, i va deixar que Adam observés, mentre ell creava una anatomia femenina tot fent servir ossos, teixits, músculs, sang i secrecions glandulars, i després ho va recobrir tot de pell i va afegir-hi cabells en alguns llocs concrets. Aquell espectacle va ser tan repugnant per Adam que, fins i tot quan esta dona –la primera Eva– va mostrar tota la seua bellesa, ell va sentir molt de fàstic. Déu va veure que havia tornat a fracassar i va expulsar la primera Eva del Paradís. Ningú no sap amb seguretat on va anar. (*Genesis Rabba* 158, 163-64; *Midrash Abkir*, 133-135; *Abot dir(abbi) Nathan*, 24; *B. Sanhedrin*, 39a)

⁶ En sentit genèric.

⁷ Graves, R.; Patai, R. *O.c.*, p. 72-74.

Segons això, Eva ja no és ni tan sols “la clonació”, és una segona prova per veure com pot Déu satisfer Adam. El fet que esta primera Eva fóra expulsada del Paradís perquè va causar repugnància en Adam (i cal veure que cap altre element de la creació n’hi havia causat, i això que havia provat de copular amb les femelles de tots els animals) ens diu quina és la importància del seu paper: Eva és –només– una joguina per Adam.

g) Déu va intentar-ho per tercer cop i va actuar cautelosament. Va prendre una costella d’Adam mentre dormia i la va convertir en una dona, després li va pentinar els cabells i va adornar-la, com una núvia, amb vint-i-quatre joies, abans de despertar Adam, el qual va quedar entusiasmada. (*Genesis II, 21-22; Genesis Rabba, 161*)

Ja tenim la joguina acabada: és una joguina bella, i prou, sense entitat pròpia ni dignitat humana. Però encara no és la possibilitat més nefasta que ens oferix el mite. Recordem que el mite és polimòrfic, és a dir que cada recreació pot presentar una forma diferent, i, de fet, encara en tenim una altra variant.

h) Alguns diuen que Déu no va crear Eva de la costella d’Adam, sinó d’una coa que acabava en pua i que formava part del seu cos. Déu va tallar-la i el monyó –ara el còxis– segueixen portant-lo els descendents d’Adam. (*Genesis Rabba, 134; B. Erubin 18a*)

Això és encara molt més perjudicial per al mite d’Eva; ha estat clonada a partir de l’element de bestialitat que restava en l’home. Adam ha perdut est tret bestial, en canvi Eva “és” una coa modificada.

Ara ja tenim un esquema prou clar dels dos mites femenins hebreus a partir dels quals es podia establir la figura de la dona i el seu rol en el món, i ja estem en condicions de respondre per què els compiladors de la Bíblia van decidir esborrar-ne un i implantar l’altre.

Quan parlem de “compiladors” ho fem sempre en masculí, tot i que potser no tenim ni la més mínima idea de qui eren. Això és evident i no estranya a ningú; és conseqüència del fet que la cultura i el poder han estat tradicionalment en mans dels hòmens, però est fet és especialment important en la jerarquia de l’Església.

Aquells homes, que triaven els mites que havien de marcar les estructures i els rols del seu “ramat”, ¿podien incloure una dona intel·ligent i rebel com Lilith, que desobeïa i abandonava el seu company, i tot i així seguia fruint de la immortalitat, mentre que ell, feble i ignorant, la perdia? Perquè Lilith ja ho és, intel·ligent, no li cal per a res menjar de l’arbre de la ciència, ella sap perfectament què està bé i què no, per això les seues converses estan perfectament argumentades, mentre que la raó d’Adam es basa en la pròpia força i en el poder que li delega Déu. No, est no podia ser el rol de la dona, la dona havia de ser com Eva, una joguina bonica que donés satisfacció a Adam i carregués amb el pes de les culpes, sempre que fóra necessari.

PANDORA

Veurem, ara, com apareix reflectit el mite de l’arribada de la dona al món en la mitologia grega a través d’un altre recull de mites, el més antic que es conserva, la *Teogonia* d’Hesíode.

Per explicar la història de Pandora hem de començar per un altre personatge: Prometeu. Est heroi vol enganyar Zeus repartint un bou de forma equívoca i desigual, de manera que el déu s’enfada i enretira el foc als humans.

Com a la mitologia jueva, també a la mitologia grega els primers hòmens viuen amb els déus. Literalment se’ns diu que compartixen la taula; si no són iguals –que no ho són–, la diferència és només de matis: els déus són immortals i els hòmens, senzillament, no moren.

Prometeu, el defensor de la humanitat, robant el foc per a portar-lo als humans.
[BELLINGHAM]

En el moment de repartir el menjar, Prometeu vol donar als hòmens la millor part. Repartix el bou i posa a una banda els ossos pelats, però recoberts de greix, de manera que parega que hi ha també la carn; a l'altra banda posa la carn amagada dins la panxa de l'animal de manera que presenta una visió fastigosa. Després diu a Zeus que tric la part que vulga. Zeus, com que és omniscient, se n'adona de l'engany, però li segueix el joc; Prometeu ha comès pecat d'*hibris* i ha de ser castigat; el càstig, però, el compartiran tots els homes perquè són els qui haurien resultat afavorits per l'engany.

El càstig –prendre'ls el foc– implica una pèrdua d'humanitat, perquè sense foc no es poden coure els aliments, i menjar l'aliment cru apropa els homes a les bèsties.

Però, un altre cop, Prometeu torna a enganyar Zeus i roba el foc per als hòmens, de manera que la ira del déu es multiplicarà i el segon càstig esdevindrà contundent.

Mas el noble hijo de Jápeto se burló, robando en hueca férula la llama, visible a distancia, del incansable fuego; y aguijóle el ánimo a Zeus altitonante, cuyo corazón se airó al advertir entre los hombres la ígnea llama, visible a distancia. Y en seguida trocó por la siguiente plaga contra los hombres la privación del fuego. El perínclito Cojo de ambos pies formó de barro, por consejo del Crónida, la efigie de una púdica doncella; y Atenea, la diosa de los brillantes ojos, atavióla con blanco vestido, púsóle un ceñidor, y con un admirable velo bordado cubrióle la cabeza [...] En cuanto el dios hubo hecho, en vez de una obra útil, esta hermosa calamidad, sacóla adonde se hallaban reunidos dioses y hombres: la doncella apareció ufana de los adornos con que la había engalanado la de los brillantes ojos, la hija del prepotente padre. Y puso en admiración así a los dioses como a los mortales hombres, la vista del excelso y engañoso artificio contra el cual nada habían de poder los humanos. De aquella procede el sexo femenino; en aquella tuvo origen el linaje funesto, el conjunto de todas las mujeres –¡calamidad grandísima!⁸

Prometeu és un home savi, clarivent, que vol enganyar Zeus per ajudar els hòmens, per tant és un heroi. Mirem què ens diu el *Diccionario de la mitología griega y romana* de Pierre Grimal⁹:

Prometeo, según se dice, creó los primeros hombres, modelándolos con arcilla. Pero esta leyenda no aparece en la Teogonía, donde Prometeo es simplemente el bienhechor de la Humanidad, no su creador. Si engañó a Zeus fue por amor a los hombres. [...] Zeus castigó a los mortales y a su bienhechor. Contra los primeros ideó enviar un modelo ex profeso, Pandora. En cuanto a Prometeo, lo encadenó con cables de acero en el Cáucaso, enviando un águila, nacida de Equidna y de Tifón, que le devoraba el hígado, el cual se regeneraba constantemente. Y juró por Éstigie que jamás desataría a Prometeo de la roca [...]

La creació de Pandora, un autèntic artífici.
[BELLINGHAM]

Prometeu, confiat en la seua saviesa, pretén enganyar Zeus, i comet pecat d'*hibris*. Ja hem dit que els mites expliquen –entre altres coses– el perquè dels ritus de cada cultura; ara podem veure que est és un mite d'instauració de culte, que explica com s'haurien de fer en endavant els sacrificis als déus: “Desde entonces las tribus de los hombres queman en la tierra blancos huesos a los dioses sobre perfumados altares.”

Pandora ha estat creada per Hefest i Atena per ordre de Zeus, cadascun dels déus li ha conferit una qualitat: la bellesa, la gràcia, l'habilitat manual, la persuasió, etc. Però Hermes va implantar en el seu cor la mentida i la fal·làcia, per això és un càstig per als hòmens. Prometeu no hauria acceptat mai est regal, és massa llest; però ens trobem amb la “diversitat” humana. No tots els hòmens són iguals; el mateix Prometeu té un germà, Epimeteu, que no compartix la seua saviesa, i per això Zeus pot completar la seua revenja.

⁸ Hesíodo. *La Teogonia* (versión directa y literal L. Segalá Estalella). Barcelona: La Académica, 1910.

⁹ Grimal, P. *Diccionario de la mitología griega y romana*. Barcelona: Labor, 1965.

A *Els treballs i els dies*, Hesíode completa el relat de la revenja de Zeus:

Mas la mujer, la gran tapa del jarro al quitar con las manos,
los dispersó, y a los hombres preparó tristes pesares.
Sola allí la Esperanza, en ingrangible morada,
dentro quedóse, bajo los bordes del jarro, y afuera
no voló; pues antes la tapa al jarro le puso.¹⁰

Hesíode destaca de forma molt més evident que la Bíblia la condició de "càstig" de la dona. L'anomena: plaga contra els hòmens, bella calamitat, excels i enganyós artifici, llinatge funest i calamitat grandíssima.

És una "construcció" amb aspecte de deessa i ment de gossa, un animal amb aspecte de déu. En principi interpretariem est mite com la marca del lloc dels humans a la terra, el punt intermedi entre les bèsties i els déus, un punt que no s'ha de sobrepassar ni per sobre ni per sota, és a dir, que els hòmens no s'han d'apropar gaire al món dels déus, però tampoc han de descendir fins al de les bèsties.

Però alhora és, també, un contrapunt al paper primordial que tenien els elements femenins sobre els masculins, durant la cosmogonia i la teogonia. Gea és anterior a Urà, a qui procrea igual a ella mateixa, i a més és ella qui, cansada de la tirania del marit, organitza la primera revolució amb el seu fill Cronos, per castrar Urà. Després de la Titanomàquia trobarem un paral·lel amb la primera generació d'olímpics. Zeus i Metis són germans, però dels dos és ella qui té la prudència i la intel·ligència per governar; sempre és l'element femení el qui té la intel·ligència i dona els consells que permeten triomfar al masculí.

Cal, doncs, que esta idea no siga trasplantada als humans. Per això el mite d'institució de la dona humana ens parla d'un home de llinatge diví i una dona posterior, que és una construcció monstruosa i un càstig per a l'hereu de la creació.

Tant en el cas del Déu hebreu com en el del Panteó Olímpic, trobem una divinitat gelosa de la pròpia superioritat que vol remarcar la distància que la separa dels humans. També en ambdós casos trobem un intent d'elevat la condició de l'home, que vol acostar-se massa a la divinitat: est intent el durà a terme Eva a la Bíblia i Prometeu a la Teogonia. En ambdós casos l'intent resulta infructuós i és durament castigat pel poder diví, que acaba reduint la condició inicialment semidivina de l'home a estrictament humana.

La diferència la trobem a l'hora de valorar l'intent: mentre que Prometeu és un heroi que actua només per ajudar els hòmens i acaba esdevenint un màrtir que sofrí en la pròpia carn el càstig diví, Eva és una temerària inconscient que malbarata el paradís a causa de la seua desobediència innata.

Hom entén que Prometeu no porta la desgràcia als hòmens, ben al contrari, qui la porta és Pandora, un monstre mutant amb interior de gossa i exterior de deessa, que ja és un càstig en ella mateixa, però que a més a més escampa entre els hòmens tots els mals de la gerra per la seua incapacitat d'obeir una ordre.

Tenim, doncs, deslligats una causa –Prometeu–, que és positiva des del punt de vista humà, i un efecte –Pandora–, negativa des de tots els angles. En canvi Eva és causa i instrument de desgràcia, i no pot compartir la seua responsabilitat amb ningú. El seu company –sempre identificable per la feblesa– la carrega immediatament amb tota la responsabilitat: "La dona que em vas donar com a companya me'n va donar i en vaig menjar."

¹⁰ Hesíode. *Los trabajos y los días* (edición a cargo de Paola Vianello de Córdoba). México D.F. : Universidad Nacional Autónoma de México, 1979.

Eva és, per tant, culpable de la maledicció que recau sobre tota la terra, del treball de l'home, dels sofriments que est treball li produirà, i sobretot, del fet que haja de tornar al seu element original, la terra maleïda. I no li servix d'atenuant en cap moment ni el fet que ella també haja de sofrir estos càstigs, ni els càstigs específics que li han estat adjudicats. Eva és també, i sobretot, una maleïda.

Pandora és un mal en si mateixa, és "el mal" per antonomàsia, un mal que els hòmens reben, potser, per la seua diversitat, per no ser tots com Prometeu (que no es deixa enganyar) o tots com Epimeteu (que mai no s'hauria passat de llest). Els hòmens, per la seua beneïteria atrevida, reben amb alegria el mal.

Pandora obre la gerra i escampa els mals entre els hòmens. [GIRARD]

Pandora no implica el treball, és immediatament abans de la seua arribada que Zeus ha amagat el gra sota terra, i en conseqüència ha condemnat l'home a treballar per aconseguir-lo. Però sí que implica un augment desproporcionat de la quantitat de treball, car a partir del seu adveniment s'aprofita de la faena aliena com un abellot, i a més és exigent, no se satisfà amb allò que és necessari, sinó que vol l'abundància. Tot això fa que l'home consumisca la seua vida amb més rapidesa i, per tant, estiga abocat a la mort.

A més a més, Pandora és un mal que es reproduïx i es multiplica, i que no es pot evitar si no és que hom vulga morir sol, sense ningú que en tinga cura, i que al final els parents es repartisquen els seus béns com si fossen rapinyaires.

CONCLUSIÓ

Entre Eva i Pandora trobem un gran paral·lelisme: són dos símbols d'una mateixa realitat. Eva i Pandora han fet una dona concreta: una dona inferior i submisa, sense educació, sense propietats, sense poder de decisió i sense criteri.

Amb dos noms diferents i en contextos també distints, en dos cultures amb religions pròpies i distintives, són una mateixa figura: el boc expiatori que li cal al mascle misogin –també paral·lel– per autojustificar-se:

- Per justificar la inconsistència del gènere humà en el món.
- Per justificar una superioritat de l'home –en sentit estricte– sobre la dona que, en no poder-se fonamentar en cap realitat física o moral, s'ha de fonamentar en un conte, en una rondalla que parla d'un origen diferent per a cada sexe i d'unes qualitats atribuïbles a cadascun.

Estos contes, un cop institucionalitzats com a paraula divina, tenen el poder de modelar la societat. El degoteig etern i erosionador de la mateixa història, sumat a una educació marginadora i excloent, acaba construint els rols d'acord amb la voluntat dels qui han compilat la història. Però estos contes, malgrat totes les supersticions, no eren la paraula divina. Eren, això sí, relats tradicionals, relats que ens diuen molt sobre la cultura que els va crear i recrear. Relats triats entre molts d'altres i potser, per què no, contra molts d'altres.

En canvi, una cultura que recrea el mite Lilith ha de conèixer una dona forta i intel·ligent, infinitament superior al seu company. De fet trobem mites bíblics amb indicis d'antigues cultures matriarcals, com ara el fet que els dotze "fills" de Jacob, que representen a les dotze tribus d'Israel, es casen cadascun amb una germana bessona, cosa que pareix indicar la transmissió de la terra per part de la dona. I hi podem afegir el dret de la mare a donar nom als seus fills o el fet que els casaments haguessen de ser matrilocals. Tot això indica una preponderància social de la dona sobre l'home, la qual s'ha ben perdut.

Però si est company té prou recursos per convertir Lilith en Eva, i mantenir-la relegada a la condició d'eina durant mil·lenis, tampoc no se li pot negar que té "metis" –qualitat que els grecs atribuïen a la dona–, intel·ligència pràctica i cargolada, capaç d'enganyar i de donar la volta a la realitat.

Hesíode ens diu que Metis és germana de Zeus, i la seua primera esposa; el seu epítet diu que és "la més prudent entre els déus i els hòmens". Zeus, després que ella li donés la droga amb què va fer vomitar a Cronos els fills que s'havia menjat (o en altres paraules, després que gràcies a ella Zeus pogués derrotar el seu pare, i posteriorment convertir-se ell mateix en rei dels déus), i assabentat que ella li donaria un fill prudentíssim que el destronaria a ell, per consell de Gea, la seua mare, decidix menjar-se Metis per evitar el perill i obtenir alhora les seues qualitats.

És possible que estos mites reflectisquen ben bé una antiga realitat comuna:

- Hesíode fa que Zeus es menje Metis i faça crear Pandora.
- Els mitògrafs judeocristians fan desaparèixer Lilith i instauren Eva.

Ens trobem davant d'un altre paral·lelisme: d'un ratllot es fa desaparèixer el model de dona ideal: forta, intel·ligent i líder en potència; i a canvi se'ns presenta un subproducte, una construcció posterior, tota feblesa i falsedat, i que, a més a més, és **la font de tots els mals**.

Però els mites són incombustibles. Metis i Lilith tornen a emergir i, qui sap si poden tornar a donar la volta a la realitat?

NOTA: Est article correspon a la conferència organitzada pel Centre d'Estudis Planers que, amb els mateixos títol i continguts, es va fer el dia 4 de maig de 2001. Ha sigut la mateixa autora qui n'ha facilitat la versió escrita.